

TRANSFORMACE ČESKÉ ŠKOLY - LITERÁRNÍ SONDA DO VÝUKY ZŠ LITERÁRNÍ UČEBNICE PRO 6. - 9. ROČNÍK: JAKÉ JSOU A JAKÉ BY MĚLY BÝT

VĚRA MARTINKOVÁ

Referát se zaměří na vztah vize a reality v transformaci české školy, a to v sondě, která se bude podrobněji zabývat literární složkou předmětu český jazyk a literatura na základní škole. "Vize" zde bude zastoupena standardy a osnovami, "realita" bude prezentována novými učebnicemi, schválenými MŠMT ČR. Přestože jsme si vědomi, že vliv učebnic na reálnou školní výuku je pouze částečný, nelze - z důvodů časového omezení příspěvku - věnovat i dalším složkám výuky (učitelům, žákům, školnímu prostředí atd.) více než okrajovou pozornost.

Úvodem

V předlistopadovém období a potom ještě dále do roku 1996 probíhala literární složka předmětu český jazyk a literatura v 6. - 9. (dříve 6. - 8.) třídách ZŠ v podstatě bezkonceptně, bez nějaké výraznější naukové linie. Její nejvýraznější tendence byla ideologičnost a "výchovnost".

V roce 1996 byly připraveny nové standardy a osnovy pro ZŠ a byl vydán oficiální Vzdělávací program ZÁKLADNÍ ŠKOLA (dále ZŠ) jako závazný materiál pro ZŠ. Schválilo ho MŠMT ČR dne 30.4.1996 s platností od 1. září 1996. Tomuto programu již předcházela Návrh učebních osnov občanské školy z roku 1994. Vzhledem k tomu, že se v podstatných rysech shodoval s později přijatými materiály ZŠ, nebylo třeba ho upravovat a zůstal v plné platnosti i nadále. Tyto kurikulární materiály stanovovaly výuce literatury na 2. stupni ZŠ pevnou osnovu, která vychází z literární teorie, především z literárních žánrů.

Mohli jsme tedy předpokládat, že kvalita výuky literární složky předmětu český jazyk a literatura na ZŠ vzroste. Bohužel - nevzrostla; nebo alespoň ne tak, jak bychom si přáli. Proč?

Zjednodušíme-li pohled na věc, pak především ze dvou důvodů. Učitelé nebyli na změnu odpovídajícím způsobem připraveni, nebyli vyškoleni - mnozí dokonce ani nezaznamenali změnu v náplni předmětu. Místo aby se opřeli o své vlastní myšlení, opřeli se o učebnice "zaběhnutých" autorů a "zaběhnutých" nakladatelství, které pro ně byly symbolem "správnosti". A právě zde - v učebnicích - tkví druhý problém,

druhý důvod. K literární složce předmětu ČJL na ZŠ vlastně ve většině případů nevznikají učebnice ve vlastním slova smyslu, ale pouze čítanky (tedy jakési nadstavbové materiály), o kterých - nechceme-li urazit autory - řekneme, že mají velmi "volné" pojetí. Ve skutečnosti je toto pojetí často značně vzdáleno standardům a vzdělávacímu programu. Bohužel, mystifikaci některých nakladatelů ve vztahu k učitelské veřejnosti podporuje i MŠMT tím, že těmto titulům také udělilo doložku MŠMT.

Současný stav učebnic pro literární část předmětu český jazyk a literatura na ZŠ

V současné době existuje pro literární složku předmětu český jazyk a literatura na ZŠ několik desítek učebnic. Zajímalo nás především, zdali ty učebnice, které se dnes ve školách užívají, odpovídají platným standardům ZŠ a vzdělávacímu programu ZŠ z roku 1996 - a pokud ano, potom do jaké míry, jak zajímavě, jak komplexně i jak didakticky vhodně. Jako základních kvalitativních kritérií jsme využili kritérií pro schvalovací řízení MŠMT a ta jsme ještě doplnili dalšími - zpravidla ryze informativními - hledisky. Vzhledem k tomu, že jsme užili těchto objektivních kritérií, věříme, že naše sonda má i obecnější platnost. Zároveň ji předjímáme i plánovaný program MŠMT, který počítá s pravidelnou analýzou všech vydávaných učebnic po několika letech působení v praxi. Považujeme tento plán MŠMT za prospěšný; zároveň jsme však zaznamenali tlaky, které jeho uskutečnění brání.

Podle užitých kritérií se nám učebnice rozdělily do několika skupin. Začneme tou nejpočetnější.

Tuto skupinu tvoří knihy, které neodpovídají novému vzdělávacímu programu ZŠ a které by správně neměly mít doložku MŠMT. Patří do ní i ty učebnice, které nespĺňují požadavek MŠMT na vytvoření celé koncepční řady pro určitý stupeň. Za velký omyl považujeme to, že MŠMT dosud akceptuje jako koncepční řadu též řadu pouhých čítanek - bez jejich doplnění potřebným výkladovým a didaktickým aparátem a bez jejich obsahové úpravy korespondující s novými osnovami. Tvoření takovýchto čítanek a čítankových řad nemůžeme považovat ani za koncepční, ani za adekvátní - a pokud nebudou urychleně přepracovány a doplněny, měla by jim být doložka odňata. Většina takovýchto čítanek je členěna podle libovolně zvolených tematických okruhů (např. přátelství, víra, příprava na budoucí povolání, příběhy slavných, "o nás pro nás", různé sondy do historických období apod.), nikoli podle odborných okruhů stanovených standardy (např.: pohádka, pověst, bajka, balada, ..., nebo: metafora, sonet, rým, verš, ... atd.). Podíváme se nyní podrobněji na konkrétní učebnice konkrétních nakladatelství.

Některé čítanky sice částečné odborné členění mají, avšak přesto jim chybí funkce skutečné učebnice, neboť postrádají zpravidla úplně výkladovou složku a také další

didaktický aparát je nedostačující (např. srov. čítanky Jany Čeňkové a kol. z nakladatelství Fortuna).

Zcela volně pojaté (tj. bez návaznosti na platné kurikulární materiály) jsou čítanky SPN, a.s. (jak autora Zdeňka K. Slabého, tak Josefa Soukala) a starší čítanky Jinanu z let 1994-5.

Nakladatelství Fortuna ve většině svých učebnic mystifikuje učitele a čtenáře. Prohlašuje, že učebnice jsou koncipovány podle vzdělávacího programu ZŠ, přestože to není pravda - často byly vytvořeny mnohem dříve než tento program; dále tvrdí, že jejich učebnice tvoří cyklus - a ony nejen nemají stejné autory nebo odborné garanty, ale - což je důležitější - podstatně se liší svou koncepcí, obsahem i pojetím. Nelze je tedy společně užít k realizování jednotného programu. Jedná se zejména o Čítanky pro 6., 7., a 8. ročník Jany Čeňkové a kol. a Nezkusilovy Literární výchovy pro 7., 8. a 9. ročník. Nezkusilovy učebnice jsou dokonce tvořeny podle zjednodušených osnov pro střední školy se zaměřením na dějiny literatury, nikoliv podle osnov ZŠ. Obdobně můžeme charakterizovat Literaturu I - III Jaromíra Košťáka.

Druhou skupinu tvoří učebnice, které by se mohly na druhém stupni ZŠ užívat za určitých podmínek. Především sem patří ty učebnice, které jsou určeny pro všechny čtyři ročníky ZŠ vcelku, a tak učitel musí z jejich náplně postupně vybírat, popř. doplňovat čítankové texty či výklady. Jsou to: Čítanka nakladatelství fi Blug autorů Filipa Nováka a Olgy Přiborské, Literární výchova Jaromíra Adlta z nakladatelství Fortuna a dvě učebnice z nakladatelství Trizonia - Teorie literatury a Teorie literatury netradičně autorky Věry Martinkové (s metodickým průvodcem). Tři poslední jmenované učebnice mohou být využity i na středních školách.

Dále do této skupiny patří i čítanky, které sice jsou zpracovány (alespoň částečně) podle nového vzdělávacího programu, ale kterým chybí hlubší obsahová nebo didaktická složka. Tento nedostatek by se však dal řešit vytvořením paralelních výkladových a didakticky propracovaných učebnic pro stejný ročník. Tuto skupinu tvoří Čítanka 6 a Literární výchova 6 z nakladatelství Alter, Čítanka 6 z Fragmentu, Čítanka s literární výchovou 6 z Moby Dicku a konečně znovu Čítanka z nakladatelství fi Blug.

Dosud jediným učebnicovým materiálem, který plně odpovídá požadavkům nových osnov a je připravován po ročnících je řada učebnic Věry Martinkové z nakladatelství Trizonia. Dosud vyšla Literatura 6 a Malá čítanka 6 - a k těmto knihám je ještě připraven metodický průvodce. V tisku je již cyklus pro 7. ročník a připravuje se celá řada až do 9. ročníku. Zde dojde k návaznosti na cyklus učebnic pro střední školy stejné autorky.

Tyto učebnice jsou připravovány již s tím cílem, aby po jejich probrání byly sto procentně splněny požadavky osnov. Obsahují i rozšíření pro OČŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií. Zahrnují výklady, definice, vysvětlování, ukázky s úvodními texty, přehledy, otázky, úkoly, náměty, cvičení, hry, biografii doporučených autorů, slovníček a rejstřík, řadu ilustrativních i funkčních obrázků a mají funkční dvojbarevnou grafickou úpravu.

Závěrem

Cílem našich odborných sond i pojednání i cílem našich autorsky připravených učebnic je, aby se co možná nejdříve a co možná nejvíce zmenšil rozdíl mezi tím, co v oblasti učebnic literární výchovy našich základních škol je, a tím, co by mělo být.

Prameny

Příspěvek vychází především z analýzy dostupných učebnic, z platných kurikulárních materiálů, odborného tisku a experimentálních výzkumů.